
Úvodem k monotematickému dvojčíslu Sociologie kultury, kulturologie nebo cultural studies?

Člověk je styl, říká Clifford Geertz. Se stejně dramatickou nadsázkou můžeme říci, že *společnost je styl* a že klíčem k pochopení charakteru, povahy a snad i (v mnohém ohledu) podstaty určitého konkrétního lidského společenství je porozumění jeho stylu a že tento klíč více či méně pevně třímají v rukou „vědy o kultuře“. A právě s nimi se od dob sporů o vztah mezi *Geisteswissenschaften* či dokonce *Kulturwissenschaften* a nomotetickými vědami o přírodě (včetně scientisticky vypjaté „naturalistické“ sociologie), sporů, jimiž se otevíralo minulé století, odehrály proměny tak dalekosáhlé, že je vlastně ani nelze zmapovat jinak než jako výklad jakéhosi „kulturního komplementu“ k sociopolitickému a socioekonomickému vývoji celého předchozího století. Ostatně – porozumět mu bez porozumění proměnám jeho „stylů“, jeho kultury a kultur, ani není možné.

Již „otcové-zakladatelé“ věděli, že v kultuře je klíč k pochopení sociálního světa. Jak jinak vysvětlit Marxův údiv nad tím, že antická tragédie, která vznikla v socioekonomických podmínkách archaických a vlastně strašlivě „staromódních“, má dodnes co říci „modernímu člověku“? Vždyť onen údiv neznamenal nic menšího než údiv nad nedokonalostí vlastní teorie, která cosi velepodstatného vysvětlit svými prostředky neumí. A jak vysvětlit Weberův neustálý interest o fenomény náboženské a sociokulturní vůbec? A na druhé straně – vztah mladého Thomase Manna písíciho *Buddenbrookovy*, onen fascinující literární komplement k Weberově *Protestantské etice*, právě k Weberovi? Proč Georg Simmel ve své *Filozofii peněz* (a právě tedy a v tomto kontextu) formuluje znovu svou kategorickou „nepřímou úměru“ o růstu materiální kultury a regresi kultury individuální? A proč se naopak fyzikové jako Einstein nebo Heisenberg neustále vracejí ke „kulturním tématům“?

Sociologie sama se za to dlouhé století pohnula od tradiční „sociologické estetiky“ ke konstituované a institucionalizované *sociologii kultury* a *sociologii umění* jako spořádaným a dobře začleněným „sociologickým disciplínám“, ale nakonec jako by téměř podlehl v zápasu s „intervencí“ *kulturní a sociální antropologie*, která znepřehlednila kdysi tak přehledný terén, na němž se odbývaly nejprve zápasy mezi akademickým klasicismem a modernitou, mezi „nízkou“ a „vysokou“ kulturou. A nedosti na tom – téměř bezbranná nakonec zůstala vůči arogantně ambicióznímu vpádu toho, co se zve *cultural studies*, na straně jedné, a akademizující reakci na „rozpad přehledného světa sociologie kultury“ v podobě *kulturologie* (ostatně provenience kulturně antropologické) na straně druhé. To vše pak na pozadí monumentálních proměn umění a kultury samé a zejména grandiózních střetů „velkých ideologií“, jež umění a kulturu nenechaly v klidu chtějíce ji podřídit zdánlivě všemocnému dik-tátu povinného pochodu do ráje (*via* socialistický realismus nebo „totalitní umění“ nacistické Třetí říše).

Přešli jsme kolem toho všeho v naší české sociologii poněkud nevšimavě. Sociologie umění, jíž se jakž takž začínalo dařit ve dvacátých a třicátých letech, se rozplynula v marasmu studia „socialistického životního způsobu“ a po zvratu let devadesátých *nebyla nahrazena ničím*: proluka prostě zůstala prázdná, jako by procesy „integrace do Evropy“, globalizace či „terciární modernizace“ měly jenom rozměr ekonomický, politický a nanejvýše ekologický. Vznik nových subkultur jsme zaznamenali opravdu jen marginálně a „kulturní rozměr sociálních proměn“¹ jsme *de facto* ignorovali, nezaznamenali jsme bouři kolem *cultural studies* a nepokusili jsme se „moderněji“ redefinovat kulturologii. Velké osobnosti „kulturního obratu“ let sedmdesátých až devadesátých (včetně nezbytných renesancí a návratů k Benjaminovi² nebo Adornovi) jsme *v sociologii* prakticky nevzali na vědomí a „průměrnému sociologovi“ splývá představa postmodernismu s podivným šamanstvím (byť zčásti právem). *Kulturologie* v tradičním pojetí tak, jak pojem zavedl kdysi Leslie White³, byla koncipována jako samostatná věda, jejímž předmětem jsou tzv. symboláty (produkty lidských symbolických aktivit; White vysvětluje, že neologismus „symbolát“ je korektně vytvořen *per analogiam* s „izolátem“ jako výsledkem aktivit izolujících), pokud jsou vztaženy k „extrasomatickým kontextům“ (vztaženy k lidskému organismu jsou předmětem studia psychologie). Ačkoliv zásluhy Whitovy o systémové pojetí kultury⁴, o jasnost, pokud jde o vnitřní diferenciaci (kategorizaci) „symbolátů“ a o smíření evolucionistického, funkcionalistického a systémového přístupu, jsou nesporné, v západních sociálních vědách „kulturologie“ nezakořenila. Na jiném místě tohoto čísla píšeme o současném *ruském boomu* kulturologie, jež tam ovšem vědomě navazuje na tradici autorů počátku 20. století (Windelband, Rickert, Cassirer, Weberové, Simmel, Kroner, Troeltsch, Mannheim, Jaspers, Lessing, Husserl) a samozřejmě na ruskou tradici „kulturních studií“ (reprezentovanou stejně tak Lichačovem, Lotmanem či Bachtinem jako Solovjovem, Berd’jajevem, Vernadským nebo Karsavinem). Kulturologie se chápe jako „interpretativní oblast vědění, jež vzniká na styku kulturní filozofie, kulturní antropologie, sociologie kultury, teologie kultury, etnologie, kulturní psychologie a dějin kultury“ a jež „směřuje k univerzálnímu syntetickému pohledu na kulturu“⁵. Úsilí nepochybně chvályhodné, ale přece jen poněkud

¹ Srv. Jawlowska, A., Kempny, M., Tarkowska, E. 1993. *Kulturowy wymiar przemian społecznych*, Warszawa: IFiS PAN.

² Splátka Benjaminovi je zčásti zapravena novými edicemi, ale – zůstaneme-li u polského přímeru – kniha typu „*Drobne rysy w ciągłej katastrofie... Obecność Waltera Benjamina w kulturze współczesnej*“ (editovala Anna Zeidler-Janiszewska, Warszawa: Instytut kultury 1993) by u nás asi nenašla ani autora ani vnímavé čtenáře.

³ Srv. White, L. 1959. „The Concept of Culture“. *American Anthropologist*, 61: 227–251.

⁴ Whitova definice kultury: „Kultura je třída předmětů a jevů, jež závisejí na lidské dispozici k symbolizaci, a je zkoumána v extrasomatickém kontextu“ (l. c.: 237).

⁵ Levit, S. J. 1995. „Kulturologija kak interpretativnaja oblast znanija“. *Kulturologija: XX věk. Antologija*. Moskva: Jurist. Kromě toho se mluví také o „kulturologických vědách“ (A. J. Flier), k nimž se řadí dějinně kulturní studia, výzkum mentalit a náboženství, literárněvědní studia, dějiny mytologií, etnolingvistika a sémiotika a uměnovědní studia.

anachronické: české vymezení, třebaš méně ambiciózní, k dispozici nemáme, ačkoliv kulturologie je akademicky solidně institucionalizována.

Vážnější je však fakt, že jsme zcela ignorovali fenomén *cultural studies*, ačkoliv nabídkové katalogy velkých západních nakladatelských domů již dávno avizovaly, že se před námi otevírá nikoliv „nové badatelské pole“ s novými a vpravdě neotřelými tématy, ale snad skutečně nové „paradigma“. Tento typ studia ovšem nebyl ani zdaleka přijat jednoznačně. Rozhodně významný badatel Adam Kuper s neskrývaným despektem konstatuje marxistickou provenienci této „nové akademické disciplíny“, jejíž podstatu lze „zhruba shrnout tak, že oficiální vysoké umění je podezřelé a masová kulturní produkce je náhražková (*Ersatz*), ne-li přímo zkorumpovaná, toliko populární kultura je vnímána jako přijatelný předmět zájmu... Elitní „kultura“ je chápána jako forma demonstrativní spotřeby a statusový ukazatel... Kulturní a politická kritika tu splývá se studiem filmu, televize a sportu a utlačivý vliv médií je demaskován agitpropy třídy, rasy a genderu“⁶. A co říci tomu, že dokonce Clifford Geertz formuluje tezi takto radikální: „Antropologie, která si dokázala od poloviny 19. století vybojovat osobité místo ve studiu kultury..., je dnes svědkem invaze obrovského množství podvodných, arivistických, nezdravě ctižádostivých a kariéristických disciplín a semidisciplín a hřmotných akademických institucí (studia identity pohlaví, studia vědy, gay studies, mediální studia, etnická studia, postkoloniální studia, prostě to všechno je zastřešeno tzv. *cultural studies*)“⁷.

Ani tyto jednoznačné a autoritativní soudy nás ovšem nezabavují povinnosti zabývat se sociálními fenomény a procesy, na něž *cultural studies* zřejmě (zřejmě nejen na náš vkus) poněkud „krajně levicově“ a poněkud radikálně populisticky reagují, totiž populární kulturou v nejširším smyslu. Nevystačíme s larmoantním štkáním nad tím, jak se nám před očima rozplývá monolit tradiční „vysoké kultury“, jak vysokoškolští studenti, dokonce humanitních oborů, z hloubi duše pohrdají „klasickou hudbou“ od renesance po Janáčka, nad tím, s jakým despektem pohlížejí na evropskou kulturní tradici sdílející „multikulturní představu“, že cesta ke klidu duše vede přes hnutí Hare Krišna, protože tradiční náboženství jsou přece „vybitými rétorickými figurami“ minulosti. Nevystačíme ani s podivem nad tím, jak rychle je možné se odpoutat od kulturní dospělosti polyfonické hudby, k níž evropská kultura spěla nejméně dvě tisíciletí, a setrvat v adolescenci elektronizovaných pralesních rytmů a pouličního veršování chicagských sociálně marginalizovaných skupin s radikální a teoreticky zdůvodněnou neochotou to opustit, ba nepostačí ani stesk nad hyperprodukcí kýče zabaleného v „americké estetice“ billboardového vyjadřování. To všechno mělo být učiněno předmětem našeho vlastního studia a tázání, případně bojovného sporu. Ba víc: jsme dlužni vysvětlení „*estetiky socialismu*“, když už má-

⁶ Kuper, A. 1999. *Culture. An Anthropologist's Account*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, s. 229–230. Pojem „agitprop“ používá Kuper jako srozumitelnou zkratku, ačkoliv jde o původně sovětský neologismus „agitační a propagandistický“ aktivista (či oddělení, útvar).

⁷ Geertz, C. 2000. *Available Lights. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Citováno z polského překladu *Zastane światło*. Kraków: Universitas (2003), s. 4.

me „estetiku welfare státu“, protože neumělé pokusy vystavit výtvarné artefakty a představit hudební produkty oné nedávno minulé doby se setkaly s naprostým nezájmem sociologů, kteří k tématu mají snad co říci, ba dokonce – oni nejvíce k té věci mají co říci.⁸

S vědomím, že výčty intelektuálních proluk se nic pozitivně neřeší, předkládáme čtenáři toto dvojčíslo *Sociologického časopisu*, jehož viditelnou předností snad může být to, že tématu „umění a společnost“ a „umění a sociologie“ (tedy de facto: sociologické reflexe „kultury v užším smyslu“) se nadšeně chopili zejména mladí sociologové. Jejich texty jsou přirozeně poznamenány nikoliv mladickým neuměním, ale mladistvým zápalem – odtud někdy snad nekritické zaujetí i pro ty fenomény, jimž „starší generace“ sociologů již nerozumějí nebo rozumět nechťejí. Otevírají se tedy témata a odkazuje se k osobnostem u nás zatím málo známým a sociologicky vůbec nebo téměř nereflektovaným. Číslo tvoří svým způsobem celek, jakkoliv ne zcela vyváženě prokomponovaný – stati, „medailony“ významných osobností a recenze s anotacemi na sebe navzájem odkazují, protože jsou vnitřně nejednou propojeny společným tématem pojednaným v odlišném kontextu a nazíraným odlišnou optikou.

Náš krok je prvním vykročením na cestě k rekonstrukci sociologie kultury a umění a ke vstupu tohoto tematického žánru do širšího sociologického povědomí; v tomto ohledu navazuje na nejlepší tradice meziválečné *Sociologické revue*, která měla pravidelnou rubriku „Sociologie umění“, v níž recenzovala nejen odborné texty, ale i sociologicky relevantní beletrii. Co nám zde chybí velice citelně, je ovšem empirická deskripce a analýza „kulturního života“, a to nejen ve smyslu studia a rozboru „poslechovosti“ a „sledovanosti“, ale i ve smyslu studia „kultury jako instituce“, tedy oblasti, která nabízí nepřehlednou škálu sociologicky zajímavých (a společensky relevantních) témat. Pominuto bylo velké téma kultury a národní identity⁹, jež nepochybně nabývá na významu v globalizačních kontextech (jejichž „kulturní rozměr“ ignorujeme s bohorovnou povzneseností), stejně jako pro českou kulturu velice specifický vztah k politice. Spíše než sociologickými analýzami disponujeme obecnými proklamacemi, jak v minulosti ještě nedávno „kultura substituovala politiku“, deklaruje se kdysi – od dob obrození po Kunderův *Žert* a Vaculíkovu *Sekyru* – významná role literatury (ale i filmu a divadla) při konstituování české politické kultury, ale sociologické analýzy tématu chybějí zcela. Zdá se ostatně, že „politický román“ a „politické divadlo“ nejsou ani zdaleka tak neduživé, natožpak mrtvé, jak tvrdí někteří literární kritikové a filozofující esteti.

Ale k tomu všemu s nabroušeným kritickým ostřím pronikavého sociologického vhledu někdy jindy...

Miloslav Petrušek

⁸ Srv. např. Golomštok, I. 1994. *Totalitarne iskusstvo*. Moskva: Galart nebo maďarskou studii György, P; Turai, H. 1992. *Art and Society under Stalin*. Budapest: Corvina. U nás naposledy sociologicky o fenoménu socialistického realismu zasvěceně psal Karel Teige, těsně před smrtí.

⁹ Zde srv. např. Kurczewska, J. (ed.). 2000. *Kultura narodowa i polityka*. Warszawa: Oficyna naukowa.